

احصاء شاخص های معلمان اثربخش

وحید امانی زوارم*، مریم نعمتی، منیره طهرانی پور

چکیده

توسعه شایستگی های حرفه ای معلمان مقدمه ارتقای کارآمدی نظام آموزشی است و این مستلزم آگاهی از شاخص ها و ویژگی های یک معلم اثربخش است. هدف اصلی این پژوهش احصاء مهمترین شاخص های یک معلم اثربخش از دیدگاه دانش آموزان و معلمان بود که بصورت کیفی و در سطح کشور طراحی و اجرا شد. ابتدا سرگروه های آموزشی در رشته تدریس های مختلف، معلمان اثربخش را از دیدگاه خود در سطح استان و یا شهرستانها به تیم پژوهشی معرفی نمودند. سپس براساس رزومه ارائه شده و رضایت همکار و تایید دانش آموزان مبنی بر اثربخش بودن معلم معرفی شده بصورت هدفمند ۳۷۱ معلم، در سطح ۲۹ استان انتخاب شدند. با معلمان و دانش آموزان آنها در کلاس درس مصاحبه نیمه ساختاریافته اجرا و به روش کدگذاری داده ها تجزیه و تحلیل شدند. نتیجه نهایی دستیابی به چهار مقوله اخلاقی، حرفه ای، ارزشیابی و آنچه یک معلم اثربخش انجام نمی دهد، در قالب ۴۵ گزاره (شاخص) از دیدگاه معلمان و ۵۳ گزاره (شاخص) از دیدگاه دانش آموزان بود. نتایج پژوهش، شاخص ها و الگوهای رفتاری مناسبی برای توسعه حرفه ای همه معلمان به ویژه نو معلمان در سطح کشور در اختیار قرار می دهد.

واژگان کلیدی: معلم اثربخش، تدریس اثربخش، شایستگی حرفه ای، توسعه حرفه ای

مقدمه

یکی از راه های توسعه شایستگی های حرفه ای معلمان یادگیری از همکاران با تجربه و خلاق در هنر معلمی است. بدیهی است شاخص های یک معلم حرفه ای آرمانی در بسیاری از متون علمی و تخصصی مربوط به تعلیم و تربیت و روانشناسی تربیتی آمده است، اما به دلیل تفاوت های فرهنگی و محیطی، ممکن است بسیاری از این ویژگی ها و شاخص ها در شرایط آموزشی ایران قابل اجرا نباشند. حال سوال این است که در حال حاضر معلمان موفق در نظام آموزشی ایران چه ویژگی های حرفه ای و شخصیتی دارند؟ و با تمام فرصت ها و محدودیت های موجود، معلمان اثربخش و کارآمد از نظر دانش آموزانشان چه ویژگی هایی در تدریس و تربیت دارند؟

بیان مسئله

مشاهده واقعیت نظام آموزش و پرورش و تجربه دانش آموزان نشان دهنده آن است که در شرایط یکسان آموزشی و پرورشی امروز ایران، معلمان عملکردهای متفاوتی دارند، برخی در تدریس از روش های نوین حرفه ای و برخی از روش های سنتی ناکارآمد استفاده می کنند، برخی روش های تربیتی مبتنی بر دانش روانشناسی و برخی روش های قدیمی تنبیه و پاداش را برای تغییر رفتار دانش آموزان بکار می گیرند، برخی معلمان در برقراری رابطه انسانی با دانش آموزان موفق و برخی شکست می خورند، برخی از معلمان در دانش آموزان انگیزه یادگیری ایجاد می کنند و برخی موفقیت چندانی حاصل نمی کنند. این تفاوت ها نشان می دهد در شرایط یکسان معلمانی هستند که بیش از همکاران خود حرفه ای تدریس و تربیت می کنند و در حرفه خود اثربخش هستند. این معلمان منتظر شرایط آرمانی برای معلمی نمانده و در شرایط موجود و با تمام محدودیت ها کوشش کرده اند شایستگی های حرفه ای خود را ارتقا بخشند. بررسی روش ها و راهکارهای این دسته از معلمان می تواند مجموعه ای مستند و قابل اجرایی از شیوه ها و شاخص های توسعه حرفه ای در اختیار سایر همکاران و به ویژه نومعلمان بگذارد.

مسئله مهم این است که در حال حاضر باوجود معلمان حرفه ای و شایسته هنوز مجموعه مدونی از ویژگی های تدریس حرفه ای چنین معلمانی در نظام راهبری و بخش ستادی نظام آموزشی مبتنی بر تجربه های واقعا موجود آن معلمان کارآمد وجود ندارد. بیشتر کتاب های موجود یا ترجمه از زبان و فرهنگ سایر کشورها و یا تجربه های فردی یک معلم هستند. از طرف دیگر اگرچه سرگروه های آموزشی رشته تدریس های مختلف، به عنوان راهبران و ناظران آموزشی هر ناحیه یا منطقه، شناخت نسبی از معلمان موفق و موثر حوزه خود دارند اما هنوز پژوهشی کلان در کشور درباره احصاء شاخص ها و ویژگی های مشترک این معلمان کارآمد اجرا نشده است. ضرورت ارائه الگوهای عملی و قابل اجرا برای تدریس اثربخش براساس زیست بوم ایران ایجاب می کند پژوهشی در شیوه عمل معلمان اثربخش کنونی اجرا شده و نتایج آن در اختیار معلمان و به ویژه نومعلمان قرارگیرد تا راهنمای عملی برای تدریس و تربیت حرفه ای آنها در شغل معلمی باشد.

هدف و سوالات پژوهش

هدف پژوهش شناسایی شاخص های موفقیت در تدریس حرفه ای و موثر معلمان موفق و معرفی شیوه های آنها به نسل جدید معلمان است. برای رسیدن به این هدف پژوهش حاضر دو سوال دارد:

۱. مهمترین ویژگی های اخلاقی و حرفه ای معلمان سرآمد و اثربخش از نظر دانش آموزان کدامند؟
۲. معلمان سرآمد و اثربخش مهمترین شاخص های موفقیت حرفه ای خود را چه مواردی می دانند؟

پیشینه پژوهش

تعریف کلاسیک تدریس، طراحی محیط برای تسهیل یادگیری است و تدریس موثر مجموعه راه هایی برای کمک به دانش آموزان هستند تا بتوانند انباشت دانش، مهارت ها و ارزش های جاافتاده خود را بسازند (جویس، ویل و کالهن، ۱۳۹۴). از نظر جویس، ویل و کالهن (۱۳۹۴) الگوهای تدریس باید یاریگر دانش آموزان برای آموختن نحوه یادگیری باشند، باید یاریگر آنها در پذیرش مسئولیت و همکاری با یکدیگر باشند، باید به شاگردان کمک کنند تا به دانش و مهارت های خویش شناسی دست پیدا کنند، باید

جهت گیری ساختگرا داشته و به آنها کمک کند تا خود دانش، مهارت و ارزشها را بسازند، باید به ایجاد داربستهای مناسب برای یادگیری سطوح بالاتر کمک کند و در نهایت الگوهای مناسب تدریس باید به یادگیری مهارتهای قرن بیست و یکمی دانش آموزان نظیر مهارت های رایانه، اینترنت، ارتباطات و فناوری اطلاعات کمک کنند.

شعبانی (۱۳۹۴) روش های تدریس را به سه دسته کلی تقسیم می کند. روشهای مبتنی بر انتقال مستقیم نظیر یادیارها، سخنرانی و نمایش علمی، روش های مبتنی بر تعامل مانند پرسش و پاسخ، ایفای نقش، بحث گروهی و روش مشارکتی و روش های تدریس مسئله محور نظیر گردش علمی، اکتشافی و کاوشگری. جوینس، ویل و کالهن (۱۳۹۴) روش های تدریس را به چهار گروه پردازش اطلاعات، اجتماعی، شخصی و سیستم رفتاری تقسیم می کنند که هر یک مجموعه ای از روشهای تدریس را شامل می شود. خانواده پردازش اطلاعات شامل روش تفکر استقرایی، کاوشگری علمی، بدیعه پردازی و ... خانواده اجتماعی شامل یاران در یادگیری، کاوشگری اجتماعی، ایفای نقش و ... خانواده الگوهای شخصی شامل تدریس غیرمستقیم، خودپنداری مثبت و ... خانواده سیستم های رفتاری شامل یادگیری اجتماعی، تدریس صریح درس، یادگیری تسلط یاب و یادگیری با برنامه (جوینس، ویل و کالهن، ۱۳۹۴). بدیعه است هر یک از روش های تدریس در موضوعات و محیط های مختلف یادگیری کاربرد موثرتری دارند و این که کدام روش برای کدام شرایط یادگیری موثر است از هنرهای معلمان اثربخش است. درواقع برخی از روش های تدریس در محیط های واقعی امکان اجرا ندارند و این معلمان حرفه ای هستند که بهترین روش ها را برای محیط کلاسی خود انتخاب و اجرا می کنند.

معلم اثربخش کسی است که توانایی فراهم آوردن زمینه یادگیری برای دانش آموزان با توانایی های مختلف را داشته و از روش های متنوع ارزشیابی برای اطلاع از یادگیری موثر فراگیران استفاده می کند و شاخص کلیدی موفقیت و اثربخشی وی تحقق اهداف آموزشی و تربیتی قصد شده در هر نظام تعلیم و تربیت است (رزئی، امام جمعه و احمدی، ۱۳۹۶). همچنین معلم اثربخش کسی است که با داشتن دانش تدریس و یادگیری، دانش درباره موضوع درسی و تجربه تدریس، کلاس درس را سازماندهی می کند و با نظارت پیوسته بر پیشرفت دانش آموزان خود را مسئول یادگیری آنها می داند (رزئی، امام جمعه و احمدی ۱۳۹۶).

علاوه براینها شاخص های یک تدریس موثر در میدان واقعیت نیز در مقاله های مختلف بررسی و تاثیر عوامل متعدد در آن شناسایی شده است. به عنوان نمونه کلهر، کرمی پور، اسدی (۱۳۹۸) در پژوهش خود با عنوان «نقش پژوهشگری، خلاقیت، اخلاق حرفه ای، توسعه حرفه ای و استفاده از فناوری در تدریس موثر معلمان» نشان داده اند که اثرات مستقیم اخلاق حرفه ای، خلاقیت، پژوهشگری و استفاده از فناوری بر تدریس موثر معنادار است، اما اثر مستقیم توسعه حرفه ای بر تدریس موثر، معنادار نیست. اثرات غیر مستقیم و کل اخلاق حرفه ای، خلاقیت، پژوهشگری و استفاده از فناوری بر تدریس موثر معنادار است. نتایج این پژوهش حاکی از اهمیت نقش پژوهشگری، خلاقیت، اخلاق حرفه ای، استفاده از فناوری در تدریس موثر معلمان است.

در پژوهش صالحی (۱۳۸۰) با عنوان «تدریس اثربخش» سبک بین فردی معلم، استراتژی های تدریس، سبک ارتباطی، بکارگیری تجارب تدریس، ارزشیابی و استفاده از بازخورد، از مهمترین شاخص های تدریس موثر عنوان شده است.

ادیب، فتحی آذر و عینی پور (۱۳۹۴) در یک پژوهش کیفی و با رویکرد پدیدارشناختی ادراک معلمان از ویژگی های تدریس موثر را احصا نموده اند. نتیجه پژوهش ده مفهوم اصلی درباره تدریس موثر به این شرح بود. ۱. انگیزه شامل جالب بودن و ایجاد سوال، ۲. شیوه تدریس شامل مشارکتی بودن و هدایتگر بودن معلم، ۳. بیان به معنی ترکیب احساس و گفتار، تسلط بر انتخاب مفاهیم و سلاست گفتار، ۴. ابزارهای بکار رفته نظیر آزمایش و وسایل نمایشی، ۵. طرح مشخص یعنی هدفمند بودن و مشخص بودن نحوه اجرا، ۶. ممتار بودن شامل صرفه جویی در وقت و منحصر به فرد بودن، ۷. فرآورده شامل بازده مشخص و دوام یادگیری، ۸. واکنش فراگیران شامل فعال نگهداشتن فراگیران، احساس رضایت در فراگیران و عدم ایجاد خستگی، ۹. انسجام شامل تقویت مبانی نظری دیگر دروس، متعارض نبودن با یافته های روانشناسی رشد و یادگیری، ۱۰. تفکر شامل ایجاد عمق در یادگیری، برانگیختن تفکر در هستی و ارتباط با فلسفه خلقت. این ده مضمون حول سه مولفه کلیت معلم، کلیت فراگیر و شیوه تدریس با یکدیگر تعامل دارند.

سلطانی و شفیع پور (۱۳۹۵) در پژوهش خود با ارائه مدل ارزیابی عوامل موثر بر توسعه تدریس کامیاب ادراک شده پیشنهاد می کنند معلمان برای کامیاب شدن در تدریس اولاً باید از چارچوب حرفه ای و برنامه ریزی مشخص استفاده نمایند، ثانیاً باید به

شان و منزلت دانش آموزان در فرآیند تدریس احترام بگذارند تا احساس خوشایند نسبت به تدریس معلم داشته باشند، ثالثا باید برای فعال سازی دانش آموزان از همکاری گروهی در فرآیند تدریس استفاده نمایند و در نهایت باید دانش آموزان را با مهارت های مطالعه و نحوه یادگیری برنامه های درسی آشنا نمایند.

رزی، امام جمعه و احمدی (۱۳۹۶) در پژوهش خود با استفاده از اسناد رسمی در حوزه تعلیم و تربیت ایران و متون علمی موجود به پنج بعد برای معلم اثربخش به این شرح دست یافته اند؛

۱. بعد صلاحیت های حرفه ای شامل دانش حرفه ای، عمل حرفه ای و تعهد حرفه ای
 ۲. بعد ویژگی های شخصیتی شامل درک احساسات و نیازهای دانش آموزان، عطوفت و مهربانی با دانش آموزان، علاقمندی به دانش آموزان، مسئولیت پذیری، با کنایه و طعنه صحبت نکردن، احترام گذاشتن به همه دانش آموزان، شوخ طبعی و بذله گویی.
 ۳. مدیریت کلاس درس شامل حضور و غیاب به موقع دانش آموزان، وقت شناسی و حضور به موقع در کلاس، نظم و ترتیب دانش آموزان در کلاس، سازمان دهی کلاس درس و ایجاد جو دوستانه در کلاس درس.
 ۴. بعد مهارت های تدریس شامل آگاه و آموزش دیده به حیطه درسی خود، ارائه درس بصورت روشن و قابل فهم، علاقه و اشتیاق به تدریس، ارائه دروس بصورت پرسش و پاسخ، سازماندهی مناسب موضوعات درسی، بهره گیری از وسایل کمک آموزشی، استفاده از روش های تدریس متنوع، آغاز مناسب درس و نتیجه گیری صحیح، داشتن طرح درس، تجربه تدریس و آموزش.
 ۵. بعد نظارت و ارزشیابی شامل تعامل و ارتباط با دانش آموزان، درگیر کردن دانش آموزان با موضوعات، نظارت بر پیشرفت تحصیلی دانش آموزان، تقسیم کار بین اعضاء و نظارت بر گروه، پاداش به دانش آموزان براساس تلاش، آگاهی از روش های ارزشیابی، ارزیابی تکوینی (مداوم) دانش آموزان، پاسخگو بودن به دانش آموزان، بازخورد فوری و تصحیحی.
- احصاء شاخص های یک معلم اثربخش را می توان از متون و اسناد رسمی تعلیم و تربیت هم استخراج نمود چنانکه برخی از ویژگی های معلمان اثربخش بصورت هنجاری، کلی و آرمانی در اسناد کلان نظیر سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی آمده است، هرچند عملی بودن و امکان اجرای آنها در مدارس واقعا موجود بحث دیگری است. به عنوان مثال در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران درباره ویژگی ها و چگونگی تربیت معلم اثربخش به برخی راهکارهای کلان اشاره شده است که برخی از آنها عبارتند از:
- راهکار ۲-۳ تقویت شایستگی های اعتقادی، اخلاقی و حرفه ای مدیران و معلمان و تحکیم نقش الگویی آنان و فراهم آوردن ساز و کارهای اجرایی برای مشارکت فعال و مؤثر ایشان در برنامه های تربیتی و فعالیت های پرورشی مدارس و واگذاری مسئولیت کلان تربیتی مدرسه به مدیران مدارس
- راهکار ۳-۲ اتخاذ تدابیر مناسب جهت جذب، تربیت و بکارگیری نیروی انسانی شایسته و متعهد و عامل به رعایت حیا، عفاف و پوشش مناسب در کلیه مراکز اداری و آموزشی
- راهکار ۸-۶ تقویت شایستگی های حرفه ای و اعتقادی مدیران و معلمان و فراهم آوردن ساز و کارهای اجرایی برای مشارکت فعال و مؤثر ایشان در برنامه های تربیتی و فعالیت های پرورشی مدارس
- راهکار ۸-۷ تأکید بر معلم محوری در رابطه معلم و دانش آموز در عرصه تعلیم و تربیت و جلوگیری از اجرای هر سیاست و برنامه نظری و عملی که این محوریت را مخدوش نماید
- راهکار ۱۰-۲ استقرار نظام سنجش صلاحیت های عمومی، تخصصی و حرفه ای، تعیین ملاک های ارزیابی و ارتقای مرتبه (نظام رتبه بندی) علمی و تربیتی معلمان و تقویت انگیزه ارتقای شغلی در آنان بر اساس نظام معیار اسلامی
- راهکار ۱۱-۱ استقرار نظام ملی تربیت معلم و راه اندازی دانشگاه ویژه فرهنگیان با رویکرد آموزش تخصصی و حرفه ای تربیت محور توسط وزارت آموزش و پرورش با همکاری دستگاه های ذیربط

راهکار-۱۱-۲ طراحی و ارتقای نظام تربیت حرفه ای معلمان در آموزش و پرورش با تأکید بر حفظ تعامل مستمر دانشجو معلمان با مدارس و نهادهای علمی و پژوهشی در طی این دوره و فراهم آوردن امکان کسب تجربیات واقعی از کلاس درس و محیط های آموزشی

راهکار-۱۱-۳ ایجاد سازوکارهای لازم برای جذب و نگهداشت استعداد های برتر و برخوردار از صلاحیت های دینی، اخلاقی، انقلابی و شخصیتی به رشته های تربیت معلم با تأکید بر تقویت انگیزه های معنوی و مادی معلمان از قبیل برقراری حقوق و دستمزد در دوران تحصیل، ارتقای سطح آموزشی و تجهیزاتی مراکز ذیربط، ایجاد نظام بازآموزی مستمر علمی و تسهیل در ادامه تحصیل با توجه به رتبه بندی معلمان

راهکار-۱۱-۴ ایجاد نظام ارزیابی صلاحیت معلمان شامل شایستگی های، اخلاقی، اعتقادی، انقلابی، حرفه ای و تخصصی و ارزشیابی متناسب با مبانی و اهداف سند تحول راهبردی

راهکار-۱۱-۵ ایجاد انعطاف در برنامه های درسی تربیت معلم متناسب با تحولات علمی و نیازهای نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی با تأکید بر رویکرد تلفیقی و به روز رسانی توانمندی های تربیتی و تخصصی معلمان

راهکار-۱۱-۶ استقرار سازوکارهای ارتقای توانمندی های معلمان برای مشارکت مؤثر آنان در برنامه ریزی درسی در سطح مدرسه، به ویژه ساز و کارهایی که به تقویت هویت حرفه ای آنان می انجامد

راهکار-۱۱-۷ توسعه زمینه پژوهشگری و افزایش توانمندی های حرفه ای به شکل فردی و گروهی میان معلمان و تبادل تجارب و دستاوردها در سطح محلی و ملی و ایجاد فرصت های بازآموزی مستمر علمی و تحقیقاتی و مطالعاتی و برگزاری جشنواره های الگوی تدریس برتر و اختصاص اعتبارات خاص برای فعالیتهای پژوهشی معلمان

چنانکه مشاهده می شود این راهکارها خطوط کلی و راهبردی برای تربیت نسلی از معلمان اثربخش را توصیه می کنند اما یک برنامه عمل مشخص و شاخص های عینی برای اثربخشی تدریس ارائه نمی کنند.

با توجه به بررسی ادبیات موجود درباره شاخص های یک معلم اثربخش مشخص شد پژوهش های بسیاری به این موضوع پرداخته اند اما بیشتر این شاخص ها و ویژگی ها نه براساس واقعیت جاری در مدرسه و نه از دیدگاه دانش آموزان بلکه بیشتر براساس نظریه ها و متون علمی، پردازش و بصورت کلی ارائه شده اند. نتایج این پژوهش ها می توانند معیارها و شاخص های مناسبی در اختیار معلمان قرار دهند اما ضروری است که بجای تلاش برای تحمیل این دسته از شاخص ها برواقعیت موجود در مدارس فعلی که بسیار سخت و گاهی ناممکن بنظر می رسد، واقعیت معلمان اثربخش و کارآمد در مدارس فعلی را بررسی و مطالعه کنیم. بررسی ویژگی های این معلمان کارآمد و اثربخش از نظر دانش آموزان و معلمان و استخراج شاخص های معلمان سرآمد در مدارس الگوی مناسب و عملی در اختیار همکاران و نو معلمان قرار می دهد که هم کاربردی و هم قابل اجرا هستند.

از طرف دیگر بررسی اسناد رسمی نظیر سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش نشان می دهد در این اسناد به تعداد زیادی از شایستگی های حرفه ای معلمان اشاره شده است. اما این که شرایط محیطی و امکانات و مخاطبین هر معلم در مناطق مختلف چقدر امکان پیاده سازی آنها را می دهد موضوع دیگری است. به عبارت دیگر سوال مهم این است که معلمان اثربخش کنونی در مدارس تا چه حد و چگونه توانسته اند این ویژگیها را در تدریس خود در نظر بگیرند؟ بدیهی است پاسخ به این سوال راهکار متفاوتی می جوید که از متن اسناد رسمی یا حتی متون نظری که به برخی از آنها اشاره شد، حاصل نمی شود بلکه باید به سراغ واقعیت رفت.

روش پژوهش

پاسخ به سوالات پژوهش مستلزم آگاهی از تجربه زیسته معلمان و دانش آموزان آنها در فضای واقعی کلاسهای درس بود بنابراین برنامه ریزی برای مصاحبه نیمه ساختاریافته و گاهی عمیق و باز با معلمان سرآمد و اثربخش و دانش آموزان آنها انجام گرفت. در مرحله اول راهنمای اجرای پژوهش برای سرگروه توسعه شایستگی های حرفه ای هر استان ارسال گردید. سرگروه هر استان پس از تشکیل یک تیم پژوهشی در استان خود، از همه گروه های آموزشی استان مشخصات حداقل دو همکار مشهور به معلم اثربخش را همراه با یک رزومه مختصر و دلایل معرفی به تیم پژوهشی را درخواست نمودند.

سپس تیم های پژوهشی استان ها از میان معلمان سرآمد معرفی شده با توجه به رزومه ها و امکان مصاحبه و مراجعه به مدارس آنها، تعدادی را بصورت هدفمند با توجه به رزومه بهتر، برای مصاحبه انتخاب نمودند.

در مرحله بعد همه تیم های پژوهشی، برای بررسی سرآمد و اثربخش بودن همکاران معرفی شده به مدارس آنها رفته و با دانش آموزان آنها مصاحبه نیمه ساختاریافته انجام دادند و پس از تأیید اثربخش بودن معلم توسط دانش آموزان وی، با خود معلم معرفی شده هم مصاحبه ای ترتیب دادند تا ویژگی های تدریس وی را احصا نمایند. مصاحبه ها در هر استان تا اشباع نظری و تکراری شدن مطالب بیان شده توسط دانش آموزان و معلمان در هر استان ادامه یافت.

مصاحبه ها با معلمان در دفتر و در محیط های آرام اجرا شدند. برخی سوالات باز پاسخ که از معلم سرآمد پرسیده شد عبارت بودند از: عوامل اصلی موفقیت خود را در تدریس موثر و حرفه ای چه می دانید؟ مهمترین روش های شما برای ایجاد انگیزه در دانش آموزان چیست؟ از چه روش هایی برای ارزشیابی موثر استفاده می کنید؟ با دانش آموزان خاطی چگونه برخورد می کنید؟ و... با اجازه معلمان مصاحبه ها ضبط و یادداشت برداری شدند.

از نمونه سوالات باز پاسخ که از دانش آموزان پرسیده شدند، این سوالات بودند: نظر شما درباره تدریس آقای/خانم معلم درس چیست؟ نظر شما درباره اخلاق و شیوه تعامل ایشان با دانش آموزان چیست؟ احساس خود را در کلاس ایشان تشریح کنید. از نظر شما تدریس ایشان چه ویژگی هایی برجسته و جذابی دارد؟ براساس سه ویژگی تخصص علمی، مهارت های معلمی و شاخصه های اخلاقی، معلم خود را ارزیابی کنید. از همه دانش آموزان خواسته شد به سوالات پاسخ دهند و در مصاحبه مشارکت کنند. با اجازه دانش آموزان پاسخ های مصاحبه های گروهی در کلاس درس هم ضبط شدند. بدیهی است براساس پاسخ های ارائه شده سوالات متنوعی از هر دو گروه معلمان و دانش آموزان پرسیده شد.

پس از اجرای ۳۷۱ مصاحبه با معلمان معرفی شده و دانش آموزان آنها در همه استان ها، تیم های پژوهشی ۲۹ استان مشارکت کننده، همه فایل های صوتی معلمان و دانش آموزان را پیاده سازی، سپس داده های اضافی و تکراری را حذف و داده های باقی مانده را به روش کدگذاری تجزیه و تحلیل نموده و به تعدادی مقوله کلان در موضوع معلم اثربخش رسیدند. در نهایت هر استان شاخص های معلمان اثربخش را از دیدگاه معلمان و دانش آموزان براساس تجربه عملی معلمان در کلاس و تجربه زیسته دانش آموزان از عملکرد واقعی معلمانشان بصورت تعدادی گزاره به دبیرخانه گزارش نمودند. هریک از گزاره ها یک ویژگی یا شاخص معلم حرفه ای را معرفی می کردند. این شاخص ها نه براساس نظریه های صرفا علمی و نه عقیده شخصی مصاحبه شونده بلکه بر مبنای عملکرد واقعی معلم و تجربه دانش آموزان از تدریس معلم اثربخش احصاء شده بودند.

یافته های پژوهش

از آنجا که هدف احصاء شاخص های یک معلم اثربخش از دیدگاه دانش آموزان و معلمان در سطح کشور بود، این گزاره ها توسط نویسندگان مقاله مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و گزاره های تکراری در گزارش های استان ها حذف یا ادغام شدند و گزاره های نهایی در چهار مقوله اصلی شاخص های اخلاقی، شاخص های ارزشیابی، شاخص های تدریس و آنچه معلمان اثربخش انجام نمی دهند، به شرح ذیل بدست آمدند.

بخش اول: ویژگی های معلم اثربخش از دیدگاه معلمان

گزاره های بدست آمده در این قسمت مهمترین روش ها و اقداماتی هستند که در کلاس های واقعی این معلمان برنامه ریزی و اجرا می شوند، بنابراین این گزاره ها همان روش هایی هستند که باعث شده این معلمان از نظر دانش آموزان یا همکارانشان معلم اثربخش یا سرآمد در نظر گرفته شوند.

یک معلم اثربخش از نظر ویژگی های اخلاقی و ارتباطی:

۱. ارتباط چشمی، زبان بدن مناسب، ظاهر مرتب و پوشش مناسب دارد.
۲. رفتار محترمانه، دلسوزانه، همدلانه و رابطه خوبی با دانش آموزان دارد.
۳. نسبت به نقش خود علاقه، تعهد، ایمان و آگاهی دارد.

۴. صبوری، صداقت، مسئولیت پذیری و یادگیری مداوم دارد.
 ۵. شجاعت اخلاقی پذیرش اشتباه در کلاس خود را دارد.
 ۶. تدریس کاربردی و توانمندسازی دانش آموزان برایش اولویت دارد.
 ۷. تربیت و کمک به دانش آموزان بی انگیزه و کج رفتار و آسیب دیده را وظیفه خود می داند.
 ۸. رفع نیازهای زیستی دانش آموزان نظیر خوردن و آشامیدن را در نظر دارد.
 ۹. به دانش آموزان مسئولیت می دهد.
 ۱۰. به نقاط قوت دانش آموزان بیش از نقاط ضعف آنها اهمیت می دهد
 ۱۱. از لحظه ورود به مدرسه خود را الگوی رفتاری دانش آموزان می داند.
 ۱۲. برای فعالیتهای غیر درسی مانند موفقیت های فرهنگی، هنری و ورزشی دانش آموزان هم ارزش قائل است.
 ۱۳. به داشتن نظم و انضباط در ورود و خروج و مدیریت کلاس اهمیت می دهد.
- از نظر ارزشیابی:
۱. ارزیابی ورودی مناسب را برای شناخت ویژگی های دانش آموزان در همه ابعاد در شروع تدریس اجرا می کند.
 ۲. ارزشیابی مستمر را متنوع (پرسش کلاسی، آزمون تراکمی، ارائه، تحقیق، گزارش و ...) و گاهی غیرمنتظره اجرا می کند.
 ۳. دانش آموزان را به طراحی سوال و ارزشیابی توسط خودشان تشویق می کند.
 ۴. ارزشیابی را در همه سطوح شناختی بصورت شفاف و براساس یک برنامه ریزی به قصد تغییر مثبت انجام می دهد.
 ۵. معیارهای ارزشیابی مستمر را با همفکری دانش آموزان تعیین می کند.
 ۶. در نتایج ارزشیابی هر دانش آموز را با گذشته خودش مقایسه می کند نه با سایر دانش آموزان
 ۷. تکلیف و تمرین را در حد توان اکثریت دانش آموزان می دهد تا هم فکر کنند و هم به نتیجه برسند.
- از نظر تدریس حرفه ای:
۱. با آگاهی از اهداف برنامه درسی ملی در هر درس آموزش و یادگیری را فدای نتیجه کنکور و تست زدن نمی کند.
 ۲. خود را تسهیلگر یادگیری می داند.
 ۳. در طراحی آموزشی و تدریس مرحله به مرحله براساس طرح درس مهارت دارد.
 ۴. با اولیاء دانش آموزان ارتباط و تعامل دارد.
 ۵. قوانین کلاس را در ابتدای سال برای دانش آموزان بصورت دقیق بیان و در طول سال اجرا می کند.
 ۶. تجربیات مفید خود را با همکاران خود به اشتراک می گذارد و از تجربه های آنها بهره می برد.
 ۷. دانش علمی و مهارت حرفه ای خود را در راهبردهای تدریس، سبک های یادگیری و سنجش و ارزشیابی به روز می کند.
 ۸. در تدریس از فیلم، کلیپ، نقشه، آزمایشگاه، نمایشگاه، و سایر فناوریهای آموزشی استفاده می کند.
 ۹. از روش های تدریس دانش آموز محور نظیر مشارکتی، تدریس گروهی، روش معکوس و تدریس به روش بازی استفاده می کند.
 ۱۰. تدریس انعطاف پذیر همراه با داستان، بازی، طنز و شادی را اثرگذارترین روش تدریس می داند.
 ۱۱. زمان کلاس را میان تدریس، ارزشیابی، استراحت و سایر فعالیتهای مدیریت می کند.
 ۱۲. در تدریس بیشتر شنونده است تا گوینده.
 ۱۳. فلسفه و چرایی تدریس هر درس و رابطه آن با زندگی روزمره را برای دانش آموزان تبیین و تشریح می کند.
 ۱۴. تکنیکهای معلمی را نسبت به شرایط مختلف تدریس (پایه تحصیلی، محیط اجتماعی و ...) تغییر می دهد.
 ۱۵. باور دارد که موقعیتهای تربیت و آموزش را خود دانش آموزان می سازند و او برای آن شرایط خاص برنامه ریزی می کند.
 ۱۶. از تشکیل انجمن های علمی و ادبی حمایت، و دانش آموزان را به شرکت در جشنواره ها تشویق می کند.

۱۷. تدریس را براساس نیازها، ویژگیها و علایق فردی دانش آموزان هر کلاس طراحی و همدلانه اجرا می کند.
۱۸. کوشش می کند انگیزه کافی در دانش آموزان برای فعالیت های گروهی و درسی ایجاد کند.
۱۹. ارتقای مهارت تفکر انتقادی در دانش آموزان برایش اولویت دارد
۲۰. از تشویق بیش از تنبیه استفاده می کند
۲۱. به مناسب بودن شرایط محیطی کلاس توجه می کند
- آنچه معلم اثربخش انجام نمی دهد:
۱. دانش آموزان را از کلاس اخراج نمی کند
۲. از موفقیتها و مدارج علمی خود تعریف نمی کند
۳. دانش اضافی ارائه نمی کند
۴. سخت گیری نمی کند

بخش دوم: ویژگیهای معلم اثربخش از نگاه دانش آموزان
گزاره های بدست آمده در این قسمت مهمترین روش ها و اقداماتی هستند که براساس تجربه زیسته دانش آموزان در کلاس های واقعی این معلمان اجرا می شوند.

از نظر اخلاقی

۱. در کلاس انعطاف پذیر و انتقادپذیر است.
۲. به نظرات و پیشنهادات دانش آموزان توجه می کند.
۳. در عین جدیت در کلاس خوش اخلاق و خنده روست.
۴. حقیقت را تدریس می کند.
۵. ارتباط خوب و دوستانه با دانش آموزان و اولیاء دارد.
۶. در امور تحصیلی و زندگی راهنما و مشاور دانش آموزان است.
۷. همیشه صبورانه در کنار دانش آموزان است.
۸. شرایط و احساسات دانش آموزان را درک می کند.
۹. با احترام رفتار و مودبانه صحبت می کند.
۱۰. دانش آموزان در کلاس شاد، منظم و احساس آزادی عمل دارند.
۱۱. عدالت را رعایت می کند.
۱۲. زبان روان و خودمانی دارد.
۱۳. رازدار و امین دانش آموزان است.
۱۴. درکنار تدریس تخصصی خود به مسائل اجتماعی و فلسفه زدگی هم می پردازد.
۱۵. ظاهر و پوشش آراسته بدون زیورآلات تجملی دارد.
۱۶. اعتماد به نفس دارد.

از نظر ارزشیابی

۱. ارزشیابی تکوینی را بصورت درس به درس اجرا می کند.
۲. از آنچه تدریس شده ارزشیابی می کند.
۳. بدون وارد کردن استرس ارزشیابی می کند.
۴. ارزشیابی به منظور ارزیابی یادگیری دانش آموزان و جبران کاستی های تدریس اجرا می شود.

۵. ارزشیابی را طوری انجام می دهد که دانش آموزان متوجه نمی شوند یعنی با سوال پرسیدن و بحث ها ارزشیابی می کند.
۶. ارزشیابی را با سوالات زیاد انجام می دهد.
۷. نتیجه ارزشیابی را به موقع بازخورد می دهد.
۸. از تکالیف متناسب و کاربردی استفاده می کند.

از نظر حرفه ای

۱. دانش تخصصی و روانشناسی تربیتی به روز دارد.
۲. عملکرد خود را ارزیابی می کند.
۳. در کلاس فعال است.
۴. در تدریس از دانش آموزان کمک می گیرد.
۵. در کلاس فعالیت های گروهی جریان دارد.
۶. تدریس خلاقانه و کاربردی دارد.
۷. محتوای درس را با زندگی واقعی پیوند می زند.
۸. در تدریس از بازی و داستان استفاده می کند.
۹. از تدریس مشارکتی و تلفیقی استفاده می کند.
۱۰. از دانش آموزان شناخت کافی دارد و در تدریس ویژگی های فردی یا اختلالات یادگیری را در نظر می گیرد.
۱۱. از روش های تدریس متنوع استفاده می کند.
۱۲. از مثال های بیشتری استفاده و در انتها جمع بندی می کند.
۱۳. دانش آموزانش در کلاس اضطراب و استرس ندارند.
۱۴. از فناوری آموزشی نظیر فیلم، فضای مجازی، فلش کارت، درسنامه و ... استفاده می کند.
۱۵. در سطح ضعیف ترین فرد تدریس می کند.
۱۶. بعد از کنفرانس دانش آموزان، تدریس را کامل می کند.
۱۷. درس قبلی را پیش از تدریس جدید مرور می کند.
۱۸. کاشف استعداد های دانش آموزان است.
۱۹. اعتماد به نفس و عزت نفس دانش آموزان را تقویت می کند.
۲۰. به مدیریت زمان در کلاس توجه می کند

آنچه معلم اثربخش انجام نمی دهد:

۱. تنبیه، پرخاش و تحقیر نمی کند.
۲. در کلاس با تلفن همراه صحبت نمی کند.
۳. آزمون فراوان نمی گیرد
۴. زنگ تفریح تدریس نمی کند.
۵. تدریس یکنواخت ندارد.
۶. فروش اجباری جزوه به دانش آموزان ندارد.
۷. از مدارک و مدارج علمی خود تعریف نمی کند.
۸. دانش تخصصی بیش از درک دانش آموزان ارائه نمی کند.
۹. تست زدن را جایگزین تدریس نمی کند.

نتیجه

تحلیل گزاره های بدست آمده از مصاحبه ها نشان می دهد معیارهای معلمان اثرگذار از دیدگاه خود این گروه از معلمان و دانش آموزان آنها کمابیش یکسان است. همچنین با وجود این که مصاحبه شوندگان از مناطق مختلف کشور با ویژگیهای محیطی متنوع بودند، اما بیشتر معلمان اثرگذار از روش های تربیتی و تدریس شبیه به یکدیگر استفاده می کنند. اکثر معلمان اثرگذار رابطه صمیمی و خوبی با دانش آموزان خود دارند، از روش های تدریس متنوع و نوین بهره می گیرند و کلاس آنها محیطی سرشار از شادی و آرامش است.

بطور خلاصه این نتایج نشان می دهد برای یک تدریس جذاب ابتدا باید فضای ارتباطی صمیمی فراهم کرد و بعد با توجه به مخاطبین و با استفاده از روش های متنوع تدریس یادگیری محتوا را تسهیل نمود و با ارزشیابی متناسب آن را به پایان برد. همچنین می توان گفت در شرایط کنونی نظام آموزشی کشور با وجود برخی محدودیت ها، بازم معلمان هستند که تدریس اثربخش تر و کارآمدتری داشته و دانش آموزان رضایت بسیاری از تدریس و تعامل با آنها دارند که می توانند الگوی خوبی برای همکاران و نومعلمان باشند. در نهایت دستاورد مهم این پژوهش این است که اکنون مجموعه ای از شاخص های یک معلم اثربخش بر مبنای شرایط بومی ایران و تجربه معلمان موفق وجود دارد که می توانند راهنمای نسل جدید معلمان برای توسعه شایستگی های حرفه ای و ارتقاء کیفیت فرآیند یاددهی و یادگیری آنها باشند.

منابع:

- ادیب، یوسف؛ فتحی آذر، اسکندر؛ عینی پور، جواد (۱۳۹۴)، «ادراک معلمان از ویژگی های تدریس موثر؛ یک بررسی پدیدارشناختی»، پژوهش در برنامه ریزی درسی، سال دوازدهم، دوره دوم، شماره ۱۷ (پیاپی ۴۴)، بهار، ۱۲۲-۱۱۰.
- جویس، بروس؛ ویل، مارشا؛ کالهن، امیلی (۱۳۹۴)، *الگوهای تدریس* ۲۰۱۵: *خانواده الگوهای اجتماعی، اطلاعات پردازی، فردی و شخصی، رفتاری، ترجمه محمد رضا بهرنگی تهران؛ تربیت.*
- رزی، جمال؛ امام جمعه، سید محمد رضا؛ احمدی، غلامعلی (۱۳۹۶)، «استخراج ابعاد معلمان اثربخش به منظور ارائه چهارچوب مفهومی آموزش و تربیت معلم اثربخش و اعتباربخشی آن» *مطالعات سیاست گذاری تربیت معلم*، سال اول، شماره ۱، ۴۶-۱۳.
- سلطانی، اصغر؛ شفیع پور مطلق، فرهاد (۱۳۹۵) ارائه مدلی جهت ارزیابی عوامل موثر بر توسعه تدریس کامیاب ادراک شده (مورد مطالعه؛ دبیران مدارس متوسطه شهر اصفهان)، *فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران*، سال یازدهم، شماره ۴، ۱۷۴-۱۵۳.
- شعبانی، حسن (۱۳۹۴)، *مهارتهای آموزشی و پرورشی جلد اول روشها و فنون تدریس*، تهران؛ سمت.
- صالحی، شایسته (۱۳۸۰)، «تدریس اثربخش»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد*، دوره سوم، شماره ۲، ۲۱-۱۲.
- کلهر، منوچهر؛ کرمی پور، محمدرضا؛ اسدی، مسعود (۱۳۹۸)، «نقش پژوهش گری، خلاقیت، اخلاق حرفه ای، توسعه حرفه ای و استفاده از فناوری در تدریس موثر معلمان»، *اخلاق در علوم و فناوری*، سال چهاردهم، شماره ۲، ۱۲۴-۱۱۶.